

**РОЗМЕЖУВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ДОСТУПУ ДО АЗАРТНИХ ІГОР
ТА ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ****DISTINGUISHING THE RESTRICTION OF ACCESS TO GAMBLING
AND THE RESTRICTION OF CIVIL LEGAL CAPACITY**

Іванова А.С., аспірантка кафедри цивільного процесу

*Навчально-науковий інститут права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена актуальному питанню розмежування таких цивільно-процесуальних інститутів, як обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх і обмеження цивільної дієздатності. Вказана проблематика досі не знаходила свого детального відображення у наукових роботах, хоча розмежування вказаних правових інститутів є необхідним не тільки для наукової розробки питань обмеження доступу до азартних ігор та обмеження цивільної дієздатності, але й має важливе значення для правозастосування. Під час проведення дослідження авторкою встановлено, що судове обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, яке здійснюється в порядку окремого провадження, перетинається з іншою категорією справ окремого провадження – обмеженням цивільної дієздатності фізичної особи на підставі зловживання нею азартними іграми. За результатами аналізу чинного законодавства України, а також напрацювань правової доктрини щодо особливостей обмеження дієздатності фізичної особи, авторкою зроблено висновок, що обмеження цивільної дієздатності на підставі участі особи в азартних іграх можливе лише за умови появи у неї ознак гральної залежності, водночас підставами для обмеження у доступі до азартних закладів є обставини, які пов'язані суто з матеріальним становищем фізичної особи та близьких до неї осіб. У зв'язку з цим, авторкою зроблено висновок про необхідність застосування різних способів судового захисту в порядку окремого провадження залежно від наявності у особи клінічних проявів гральної залежності, що надало можливість розмежувати ситуації, за яких необхідним є застосування процедури обмеження цивільної дієздатності, і ситуації, де достатнім процесуальним заходом буде обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх. Авторкою зроблено висновок про те, що обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх і обмеження цивільної дієздатності є різними процесуальними інститутами, які не тільки застосовуються у зв'язку з наявністю різних підстав, але й націлені на різне обмеження прав особи.

Ключові слова: судове обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, обмеження доступу до азартних ігор, обмеження цивільної дієздатності, окреме провадження, зловживання азартними іграми.

The article addresses the pressing issue of distinguishing between such civil procedural institutions as the restriction of an individual's access to gambling establishments and participation in gambling, and the limitation of civil capacity. This issue has not yet been thoroughly explored in academic literature, despite the necessity of differentiating these legal institutions not only for the scientific development of questions regarding the restriction of access to gambling and the limitation of civil capacity but also for its significant implications for law enforcement. Through this research, the author has established that judicial restriction of an individual's access to gambling establishments and participation in gambling, which is carried out in the order of separate proceedings, intersects with another category of separate proceedings – the limitation of an individual's civil capacity based on their abuse of gambling. Based on the analysis of current Ukrainian legislation, as well as the legal doctrine's developments regarding the peculiarities of limiting an individual's civil capacity, the author concludes that the limitation of civil capacity based on an individual's participation in gambling is possible only if they exhibit signs of gambling addiction. Meanwhile, the grounds for restricting access to gambling establishments are circumstances related purely to the financial situation of the individual and their close associates. In this regard, the author concludes that it is necessary to apply different forms of judicial protection in separate proceedings depending on whether the individual exhibits clinical manifestations of gambling addiction, which allows for distinguishing situations where it is necessary to apply the procedure of limiting civil capacity from those where the sufficient procedural measure would be restricting an individual's access to gambling establishments and participation in gambling. The author concludes that the restriction of an individual's access to gambling establishments and participation in gambling and the limitation of civil capacity are distinct procedural institutions that are not only applied based on different grounds but also aim to restrict different rights of the individual.

Key words: judicial restriction of an individual in visiting gambling establishments and participating in gambling, restriction of access to gambling, limitation of civil legal capacity, separate proceeding, gambling abuse.

Впровадження процесуального інституту обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх призвело до появи конкуренції норм, які регламентують таке обмеження та обмеження цивільної дієздатності на підставі зловживання азартними іграми. Питання розмежування цих двох процесуальних інститутів глибоко не досліджувалось представниками правової доктрини, однак опосередковано привертає увагу науковців, зокрема, Н.О. Кіреєвої та О.А. Руденко. Саме тому актуальною є наукова розробка цього питання, почати дослідження якого потрібно з того, що наслідком встановлення щодо фізичної особи обмеження доступу до азартних ігор є повне позбавлення її можливості вступати у правовідносини у сфері грального бізнесу та фізично перебувати у гральних закладах. Слід зазначити, що заборона перебування у гральних закладах є складовою обмеження доступу до азартних ігор, яка не перетинається з іншими інститутами цивільного права та процесу.

Водночас обмеження участі в азартних іграх звужує обсяг цивільної дієздатності фізичної особи у сфері граль-

ного бізнесу, а тому є близьким до обмеження цивільної дієздатності фізичної особи у зв'язку з тим, що вона зловживає азартними іграми і цим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Саме тому для розуміння природи обмеження доступу до азартних ігор необхідно розмежувати цей правовий інститут із обмеженням цивільної дієздатності фізичної особи на підставі зловживання азартними іграми.

Перш за все, необхідно визначити особливості правової природи цивільної дієздатності фізичної особи. Легальне визначення цивільної дієздатності міститься у ч. 1 ст. 30 ЦК України, відповідно до якої цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання [1]. Як правильно зазначає Р.О. Стефанчук, вказане поняття включає у себе декілька основних складових, а саме:

1. Правонабувальну та обов'язковостворювану здатність, яка передбачає для фізичної особи спроможність у результаті власної поведінки набувати для себе цивільні права та створювати цивільні обов'язки.

2. Правоздійснювальну та обов'язковиконувану здатність, яка включає у себе здатність фізичної особи своєю поведінкою здійснювати права та виконувати створені обов'язки.

3. Право-, обов'язкозмінювальну здатність, тобто здатність своєю поведінкою змінювати створені права чи набуті обов'язки, а також змінювати спосіб їх здійснення чи виконання.

4. Право-, обов'язкоприпинювальну здатність, яка передбачає здатність фізичної особи припинити (призупинити) існування свого права чи його здійснення, а також існування свого обов'язку чи його виконання.

5. Право-, обов'язкопоновлювану здатність, тобто здатність своєю поведінкою відновити права, від яких фізична особа відмовилась та поновити обов'язки, від яких вона була звільнена [2, с. 118–119].

Застосовуючи вказаний підхід до визначення складових цивільної дієздатності, можна зробити висновок, що при залученні до участі в азартних іграх фізична особа може реалізувати цивільну дієздатність наступним чином:

1. Вступати у правовідносини із гральними закладами з метою отримання доступу до організованих такими закладами азартних ігор.

2. Вступати у правовідносини з іншими гравцями з метою забезпечення участі в азартних іграх, які потребують залучення двох і більше осіб.

3. Отримувати виграш за результатами участі в азартних іграх.

4. Вимагати, у разі виграшу в азартній грі, виплати такого виграшу.

5. Відмовлятися від вимоги, у разі виграшу в азартній грі, виплати такого виграшу.

6. Змінювати спосіб та умови виконання зобов'язання зі сплати виграшу.

7. Припинити чи тимчасово зупинити правовідносини із гральними закладами та іншими учасниками азартних ігор.

8. Поновлювати правовідносини із гральними закладами та іншими учасниками азартних ігор.

9. Виконувати обов'язки, у разі програшу, щодо здійснення виплати за виграш особі, яка має право на його отримання.

10. Нести цивільно-правову відповідальність, у разі невиконання грошових зобов'язань перед гральним закладом та іншими гравцями.

Таким чином, при звуженні обсягу цивільної дієздатності фізичної особи звужується і обсяг правомочностей фізичної особи у гральній сфері. Цивільно-процесуальними інститутами, в межах яких здійснюється зменшення обсягу цивільної дієздатності є визнання фізичної особи недієздатною і обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Враховуючи, що відповідно до ч. 2 та 4 ст. 41 ЦК України, недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-який правочин, а відповідальність за шкоду, завдану нею, несе її опікун [1], визнання особи недієздатною є тим актом цивільного стану, у результаті якого вона не має можливості вступати у жодні правовідносини, включно і з правовідносинами у гральній сфері. При цьому прийняття судом рішення про визнання особи недієздатною не є результатом встановлення факту погіршення її матеріального стану чи матеріального стану члена її сім'ї або утримання у зв'язку з її участю в азартних іграх.

Водночас обмеження цивільної дієздатності має прямий зв'язок з встановленням факту того, що фізична особа ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище через зловживання азартними іграми, що прямо

зазначається у ч. 2 ст. 36 ЦК України [1]. При цьому обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, як і обмеження доступу до азартних ігор, є виключним повноваженням судового органу, який підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства. Тобто погіршення матеріального стану фізичної особи або фінансово залежних від неї осіб через участь такої особи в азартних іграх є підставою для звернення до суду з метою ініціювання розгляду однієї з двох категорій справ окремого провадження: справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або справи про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх.

Так, згідно з ч. 1 ст. 297 ЦПК України, зміст якої кореспондується зі змістом ч. 2 ст. 36 ЦК України, у заяві про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи мають бути викладені, зокрема, обставини, що підтверджують дії, внаслідок яких фізична особа, яка зловживає азартними іграми, поставила себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище [3]. У науковій доктрині, зокрема О.А. Руденко, зазначається, що необхідно виключити таку підставу для обмеження фізичної особи у цивільній дієздатності і прибрати з ч. 1 ст. 297 ЦПК України та ч. 2 ст. 36 ЦК України словосполучення «азартними іграми», у зв'язку з тим, що наразі «впроваджено цивільно-процесуальний інститут, за допомогою якого можливо припинити нерозумне здійснення особою її права на участь в азартній грі шляхом внесення відомостей про гравця до Реєстру осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів та/або участь в азартних іграх на підставі відповідного рішення суду без обмеження цивільної дієздатності» [4, с. 54].

З такою позицією можна було б погодитися, якби у ч. 1 ст. 300-3 ЦПК України, якою встановлюються підстави для судового обмеження доступу до азартних ігор, було передбачено необхідність викладення у заяві про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх обставин, що підтверджують наявність у особи ознак зловживання азартними іграми, які спричиняють її скрутне матеріальне становище або скрутне матеріальне становище членів її сім'ї, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати. Водночас вказані підстави сформульовані іншим чином і не передбачають необхідність доведення ознак зловживання азартними іграми.

Як правильно зазначає Р.О. Стефанчук, зловживання азартними іграми в контексті обмеження цивільної дієздатності фізичної особи є варіацією психічного розладу, що істотно впливає на здатність фізичної особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними [2, с. 123], тобто є синонімом поняття «гральна залежність» або «лудоманія». Тобто при обмеженні цивільної дієздатності на підставі зловживання азартними іграми, що ставить особу або фінансово залежних від неї осіб у скрутне матеріальне становище, необхідно встановити не тільки обставини, що свідчать про погіршення матеріального стану, але і ознаки втрати контролю над потягом до участі в азартних іграх, домінуванням азартних ігор порівняно з іншими життєвими потребами людини, а також продовженням участі в азартних іграх, незважаючи на негативні наслідки, які були такою грою спричинені [5]. Таким чином, обмеження цивільної дієздатності на підставі участі особи в азартних іграх можливе лише за умови появи у неї ознак гральної залежності.

Водночас підставами для обмеження у доступі до азартних закладів є обставини, які пов'язані суто з матеріальним станом фізичної особи та близьких до неї осіб. Зазначене у п. 1 ч. 1 ст. 300-3 ЦПК України перевищення витрат на гру над особистими доходами особи, що ставить особу або її сім'ю у скрутне матеріальне становище, як підстава для звернення до суду з метою обмеження

фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, не передбачає наявності у обмежуваної особи втрати контролю над потягом до гри, адже фізична особа може в межах одноразового залучення до участі в азартну гру витратити на таку участь набагато більше матеріального ресурсу порівняно з тим, що становить її дохід, що суттєво погіршить її матеріальне становище або матеріальне становище її сім'ї. У такому разі виникне право на звернення до суду з вимогою обмежити фізичну особу у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, однак права на звернення до суду з метою обмеження фізичної дієздатності не буде.

Необхідно зазначити, що і передбачені у п. 2-5 ч. 1 ст. 300-3 ЦПК України підстави обмеження у доступі до азартних ігор (наявність у особи боргових зобов'язань на суму більше 100 прожиткових мінімумів доходів громадян, несплата особою аліментів впродовж більше трьох місяців, отримання особою або членами її сім'ї житлової субсидії чи пільг на сплату житлово-комунальних послуг, скрутне матеріальне становище особи чи членів її сім'ї, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати [3]) не мають жодного взаємозв'язку із зловживанням азартними іграми, що ставить гравця або матеріально залежних від нього осіб у скрутне матеріальне становище. Хоча вони і мають характеризувати незадовільний майновий стан обмежуваної особи, членів її сім'ї, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, однак такий матеріальний стан не залежить від участі в азартних іграх гравця, а може бути викликаний іншими обставинами. У такому разі, як і під час застосування підстави для обмеження доступу до азартних ігор, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 300-3 ЦПК України, право на ініціювання розгляду справи про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх буде наявним, проте право на звернення до суду з метою обмеження фізичної дієздатності буде відсутнім.

Слід зазначити, що у разі, якщо у особи наявні підстави для обмеження доступу до азартних ігор, передбачені ч. 1 ст. 300-3 ЦПК України, і прослідковуються клінічні ознаки гральної залежності, то відсутня необхідність застосовувати інститут судового обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, адже внесення про таких осіб інформації до Реєстру осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів та/або участь в азартних іграх, не буде достатнім способом протидії вже зафіксованій у них лудоманії і не забезпечить їх від пошуку нелегальних шляхів реалізації свого нездорового потягу до азартних ігор. У такому випадку необхідно обмежити фізичну особу у можливості отримувати доходи та витратити їх на власний розсуд, тобто єдиним способом забезпечення прав та інтересів самого гравця і залежних від нього осіб є обмеження його цивільної дієздатності.

Таким чином, суд під час розгляду справ про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх має чітко встановити, чи наявні обставини, які свідчать про ознаки зловживання особою азартними іграми. У разі встановлення таких ознак, очевидним є те, що обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх буде неефективним способом судового захисту, який, як правильно зазначає А.В. Цимбал, в межах окремого провадження, зокрема, є встановлення правового положення фізичної особи [6, с. 212]. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 15 вересня 2022 року у справі № 910/12525/20 зазначає, що обрання неефективного способу захисту своїх прав є самостійною підставою для відмови в позові [7]. Незважаючи на те, що ч. 3 ст. 294 ЦПК України передбачено, що справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК України, за

винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду [3], суд не може змінити під час розгляду справи її предмет, саме тому логічно застосувати загальний принцип щодо можливості відмови у задоволенні заяви про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх у разі, якщо таке обмеження буде виявом неефективного судового захисту, тобто у разі встановлення фактів, які будуть свідчити про необхідність обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Виходячи із зазначеного вище, можна зробити висновок, що у цивільному процесуальному законодавстві існує два окремих правові інститути, якими може звужуватись обсяг цивільної дієздатності фізичної особи у зв'язку із участю такої особи в азартних іграх. При цьому, у разі відсутності у особи ознак зловживання азартними іграми, але за наявності обставин, що свідчать про незадовільне матеріальне становище гравця або близьких до нього осіб, має застосовуватись процедура судового обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх. У разі ж наявності ознак зловживання азартними іграми справа підлягає розгляду в порядку, передбаченому для справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Такий самий підхід має застосовуватись і під час розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, адже при відсутності ознак зловживання азартними іграми у фізичної особи, однак за наявності у неї чи залежних від неї осіб, скрутного матеріального становища, яке спричинене участю в таких іграх, обмеження її цивільної дієздатності буде непропорційним, а також і неефективним способом судового захисту. Саме тому у такому разі суд повинен буде відмовити у задоволенні заяви про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Крім цього, необхідно зазначити, що хоча під час судового обмеження доступу до азартних ігор відбувається обмеження особи у здатності своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести цивільно-правову відповідальність у разі їх невиконання, що є складовими елементами цивільної дієздатності фізичної особи, таке обмеження повинно стосуватись виключно правовідносин саме у сфері грального бізнесу. Таким чином, обмеження доступу до азартних ігор звужує обсяг цивільної дієздатності особи, але тільки в межах гральної сфери.

Окремо ще раз слід звернути увагу, що під час обмеження доступу до гральних закладів та участі в азартних іграх поряд із обмеженням вступати у правовідносини у гральній сфері наявне обмеження свободи пересування, адже особа позбавляється можливості фізично знаходитися у гральних закладах.

Також важливого значення для розмежування обмеження доступу до азартних ігор та обмеження цивільної дієздатності має і той факт, що для обмеження цивільної дієздатності участь в азартних іграх виступає лише однією з можливих підстав для здійснення такого обмеження і не є обов'язковою умовою для настання такого юридичного факту, як обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, водночас для обмеження доступу до азартних ігор така фізична особа обов'язково має бути гравцем в азартні ігри.

Таким чином, незважаючи на те, що у разі обмеження доступу фізичної особи до азартних ігор здійснюється звуження цивільної дієздатності фізичної особи у гральній сфері, таке обмеження не може вважатися обмеженням цивільної дієздатності. Адже, по-перше, не охоплює увесь обсяг правомочностей фізичної особи в усіх можливих сферах суспільного життя, а, по-друге, значно виходить за межі цивільної дієздатності через наявність обмеження свободи пересування фізичної особи, яка виявляється в забороні доступу до гральних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 29.08.2024).
2. Збірник цивільного законодавства. Загальна частина. Том 1 (II). / Р. О. Стефанчук, Ю. В. Білоусов, О. М. Слободян та ін.; за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ, 2018. 757 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 29.08.2024).
4. Руденко О.А. Розгляд судом справ про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх. Галицькі студії. *Юридичні науки*. 2023. № 1. С. 52–57.
5. Міжнародна статистична класифікація хвороб і проблем, пов'язаних зі здоров'ям. Одинадцятий перегляд (МКХ-11). URL: <https://icd.who.int/browse/2024-01/tms/en#1041487064> (дата звернення: 29.08.2024).
6. Цимбал А.В. Феномен окремого провадження в цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку приватного права в сучасних умовах* : матеріали Регіон. наук.-практ. конф. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. С. 209–213.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.09.2022. Справа № 910/12525/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558719> (дата звернення: 29.08.2024).